

КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ В БІБЛІОТЕКАХ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто процес комплектування катеринославських бібліотек та їх наповнення книжковою продукцією ХVІ-початку ХХ ст. Виявлено та проаналізовано бібліотечні фондові зібрання культурно-освітніх закладів, громадських установ, товариств за тематичними і хронологічними ознаками, художнім оформленням. Увагу приділено унікальним книжковим виданням з приватної колекції Г. П. Алексєєва.

Ключові слова: бібліотечні фонди, книжкові пам'ятки, приватні колекції, Катеринославська губернія.

Рассмотрен процесс комплектования екатеринославских библиотек и их наполнение книжной продукцией ХVІ-начала ХХ вв. Выявлены и проанализированы библиотечные фондовые собрания культурно-образовательных заведений и общественных организаций по тематическим и хронологическим признакам, художественному оформлению. Внимание уделено уникальным книжным изданиям частной коллекции Г. П. Алексеева.

Ключевые слова: библиотечные фонды, книжные памятники, частные коллекции, Екатеринославская губерния.

The article deals with acquisition and book supplementing of Katerinoslav libraries in the 16th -20th centuries. Library collections of cultural and educational institutions, public organizations and societies are analyzed. The collections are classified according to chronology, themes and design. Special attention is paid to unique editions from G. P. Alexeev's private collection.

Key words: library collections, rare books, private collections, the Province of Katerinoslav.

Складовою українського бібліотекознавства є фондові зібрання регіональних культурно-освітніх осередків, зокрема катеринославських бібліотек, що діяли у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Об'єктом наукового дослідження стала книга як продукція видавничої справи ХVІ – початку ХХ ст. Результатом стало виявлення та аналіз бібліотечних фондів земських, освітніх, громадських установ, приватних колекцій за тематичними, хронологічними ознаками, художнім оформленням.

Вагоме місце у культурно-освітньому просторі Катеринославщини посідала Міська громадська бібліотека, яку наприкінці ХІХ ст. очолювала А. Є. Акінфієва, на початку ХХ ст. обов'язки завідувачки виконувала С. В. Єгорова (1900-1908 рр.) Розвитком фондів опікувалась Бібліотечна рада,

до складу якої входило керівництво бібліотеки, навчальних закладів та активні культурно-освітні діячі міста. У 1891 р. бібліотека за письмовою заявою читачів придбала твори відомого автора праць з історії Росії XVII-XIX ст. М. І. Семецького. У 1894 р. серед пожертвувань бібліотека отримала книгу предводителя дворянства Олександрівського та Маріупольського повітів Катеринославської губернії, графа І. В. Канкріна «Еврейские земледельческие колонии в Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1893», цінною за краєзнавчим змістом та бібліографічною рідкістю. Від катеринославського громадського та культурно-освітнього діяча, етнографа, фольклориста Я. П. Новицького – історичне зібрання пісень Катеринославської губернії у 1874-1894 рр. «Малорусские народные песни». Від спадкоємців українського філолога XIX ст., професора О. О. Потебні – його власну працю «Язык и мысль» (1870 р.) [9, с. 14-15].

Важливу роль у діяльності міської бібліотеки наприкінці XIX – початку XX ст. відігравав громадський та культурно-освітній діяч, етнограф Г. А. Залюбовський. У 90-х рр. XIX ст. він передав до бібліотеки 169 томів цінних книг – серію видань з історії міського самоврядування Катеринослава. Крім того, діяч власними книжковими дарунками поповнив соціальний та публіцистичний відділи бібліотеки. Серед них представлені твори російських письменників (В. Крестовського, О. К. Толстого та ін.) у кількості 141 томів. Наприкінці XIX ст. осередок поповнився рідкісними українськими виданнями [8, с. 16; 12, с. 255-256].

Книги, подаровані активною педагогічною діячкою та представником жіночої освіти Катеринослава О. Я. Черновою (Риндовською), були різногалузевими, багатомовними (російською, французькою, німецькою) та відрізнялись рідкістю і старовиною. Зазначимо, що найстарішою за роком видання була книга «Военный словарь или алфавитный сборник терминов по военному искусству», надрукована у Парижі 1742 р. Читачі Міської громадської бібліотеки на початку XX ст. мали унікальну можливість користуватись багатотомним ґрунтовним науково-довідковим виданням «Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона: в 82 т.» та іноземними словниками [8].

З роками місцевий бібліотечний осередок зростав, поповнюючи фонди сучасною літературою. У 1911 р. бібліотека отримала 363 томи медичних книг від постійного читача, лікаря за фахом М. В. Симонова та один том цінного історико-географічного опису Аргентини – від генерального консула цієї країни [10, с. 15]. У 1914 р. група мешканців Катеринослава звернулась до Бібліотечної ради з проханням придбати для бібліотеки книги, написані «малоросійським нарiччям» згідно з поданим списком та виділити цей фонд в «український відділ» з окремим каталогом [11, с. 4].

Цінними за змістом та оформленням були книжкові видання, що зберігались у бібліотеці Катеринославської повітової земської управи. Відповідальність за бібліотеку несла донька катеринославського земського діяча В. Я. Кабакова. Фонди знаходились під постійної опікою управи, члени

якої дбали про отримання сучасної літератури. У 1914 р. згідно з «Каталогом» бібліотека надавала можливість читачам-службовцям та педагогічним кадрам працювати з цінними історико-географічними виданнями, зокрема французького історика XIX ст. Ф. Гізо «История цивилизации в Европе» (1891 р. – перший російський переклад); прижиттєвим виданням французького географа Е. Реклю «Россия: в 2 т. СПб., 1883-1884»; французького вченого К. Фламмаріона «Живописная астрономия» (книга отримала премію Французької Академії наук) [2, відділ V].

Окреме місце в земській бібліотеці посідали твори Д. І. Яворницького: «Вольности запорожских козаков», «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», «История запорожских козаков» (3 т.). Цікавою є книга «Этнографические материалы», зібрані в Чернігівській та сусідніх губерніях, які впорядкував і видав український письменник, фольклорист, громадсько-політичний діяч XIX – початку XX ст. Б. Грінченко [2, с. 19-24].

За «Каталогом» значним був відділ белетристичної (художньої) літератури, який містив «Кобзарь» Т. Г. Шевченка, примірник книги російського письменника, перекладача та видавця А. С. Суворіна «Хохлы и хохлушки» (СПб, 1907 р.). Художні твори М. О. Лейкіна, автора сатиричних оповідань з життя купецтва XIX ст., склали найбільшу кількість (41 прим.). Серед медичних видань увагу привернула «Реальная энциклопедия медицины: в 11 т.» за ред. Блюментау; переклад з німецької мови, видання для практичних лікарів початку XX ст. [2, відділ X].

У бібліотеці Катеринославської земської управи виділялись історичні альбоми – шедеври книжкового мистецтва: «Царствующий Дом Романовых» (вартість 50 крб.), ювілейне видання до 100 – річчя події «Отечественная война и Русское общество, 1812-1912 гг.: в 7 т.» (30 крб.), «Война Русского народа с Наполеоном 1812 года» (50 крб.), «Альбом рисунков по шелководству», П. П. Гнедич «История искусства» (3 т.) – ілюстроване видання кінця XIX ст. [2, с. 128].

До складу бібліотечного фонду Обласного історичного музею ім. Поля входив значний за обсягом відділ історії та етнографії. З української історії та історії краю відомі праці: Д. М. Бантиш-Каменського «История Малой России. М., 1830», одеські видання А. О. Скальковського (1838 р.; 1885 р.), київське видання В. Б. Антоновича «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Вып. 1. К., 1883», М. С. Грушевського «Очерки истории украинского народа», М. М. Карамзіна «История Государства Российского. Т. 3-11» [1, відділ 3].

У відділі етнографії знаходимо праці місцевих діячів та письменників: харківські видання І. І. Манжури («Сказки, пословицы» (1890 р.), Я. П. Новицького («Малорусские песни, собранные в Екатеринославской губернии» (1894 р.). Із музейного каталогу 1905 р. слід вирізнити книгу «Из Украинской старины: роскошное иллюстрированное издание» з малюнками академіків С. І. Васильківського і М. С. Самокиша та текстом самого Д. І. Яворницького. Книга видана російською та французькою мовами. Наступна книга, яка привернула нашу увагу, – дарунок катеринославського

діяча, колекціонера П. М. Сочинського: поема видатного італійського поета XVI ст. Т. Тассо «Освобожденный Иерусалим» (1575 р.) [1, відділ 7].

У музейному зібранні широко представлені природничі науки, зокрема науково-популярні праці німецьких вчених-зоологів: А. Е. Брема «Жизнь животных: в. 10 т.», К. Келлера «Жизнь моря» (ч. I та ч. II). Останнє – видане у СПб 1905 р. А. Ф. Девриєном та має шість окремих гравюр, на обкладинці – квітковий орнамент. Серед яскраво оформлених видань Обласний історичний музей зберігав книги з нумізматики та геральдики. Автор однієї з них – К. В. Болсуновський – член Катеринославської вченої архівної комісії: Його книга «Русские монетные гривны, их формы и происхождение. К., 1903.», містить дві яскраві таблиці малюнків [1, с. 263].

Цінність мають мистецькі альбоми – дарунки М. М. Стефанської: «Национальные костюмы» (1840 р.), «Альбом европейских костюмов». У 1906 р. до бібліотеки музею надійшло білоруське видання книги Л. Плевського «Город Брест-Литовск и его древние храмы. Гродно, 1894». На початку XX ст. географічні науки бібліотеки музейного зібрання поповнилися примірниками, які можна назвати книжковими шедеврами: французького романіста XVIII ст. А.Ф. Прево «История о странствиях. М., 1782», французького мандрівника, абата Де-ла Порта «Всемирный путешественник. СПб, 1793» (т. XX, т. XXIII), австрійського вченого М. Неймайра «История Земли» - двотомне наукове видання, ілюстроване [17, с. 175-200].

У фонді представлена українська художня література: твори Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, І.П. Котляревського, П. О. Куліша, М. Л. Кропивницького, І. С. Нечуя-Левицького, П.Я. Мирного, прижиттєве видання Т.Г. Шевченка «Кобзарь. СПб., 1860». Г. Кернеренко подарував бібліотеці рідкісне петербурзьке видання «Энеиды» І. П. Котляревського (1808 р.) та український альбом пісень, дум, казок, байок, віршів під назвою «Чайка» (київське видання 1876 р.). У 1910 р. Д.І. Яворницький передав до бібліотеки музею книгу українського фольклориста XIX ст. М.В. Закревського «Старосветский бандурист». Видання містить збірник українських пісень та словник української фразеології [15, с. 3; 17, с. 192].

Цікавими і змістовними були фондові зібрання катеринославських середніх навчальних закладів. Крім підручників і навчальних посібників освітянське керівництво опікувалося придбанням наукових та довідкових видань. Так, під час керівництва В.К. Зозуліна, викладача історії та географії Катеринославської класичної гімназії, бібліотека збагатилась цінним словником італійського лексикографа XVIII ст. Форчеліні (1805 р.) [4, с. 315-318].

Особливою рисою Катеринославського комерційного училища була наявність класних та предметних бібліотек. Серед них: історична бібліотека (305 кн.), бібліотека природничої історії (373 книг), географічна бібліотека складалася з 90 книжок. Фонд іноземних видань налічував 105 книжок німецькою мовою та 64 книжки французькою мовою [6, с. 66-67; 7, с. 40].

Учнівська бібліотека Олександрівської жіночої гімназії у 1913/1914 навчальному році отримала історико-географічне дослідження російського

письменника XIX ст., гофмейстера К.Ф. Ордіна «Покорение Финляндии» (II та III томи) та «Собрание сочинений по Финляндскому вопросу» (1909 р.) з кольоровою мапою Фінляндії. Педагогічна рада гімназії ухвалила рішення про придбання до учнівської бібліотеки тільки видань, які мали дорогі палітурки. У результаті бібліотека мала вісім таких видань [14, арк. 8, 15, 48; 16, арк. 4].

У Катеринославі другої половини XIX – початку XX ст. діяла бібліотека Катеринославської вченої архівної комісії, заснованої у 1903 р. Бібліотечні фонди Комісії склалися з дарунків місцевих діячів та українських вчених (І.Я. Акінфієва, Д.І. Багалія, В.І. Пичети, А.І. Стороженка, С.В. Фарфаровського, Д.І. Яворницького). Директор Катеринославського комерційного училища А.С. Синявський та викладач Катеринославської Духовної семінарії В.О. Біднов віповідали за придбання для бібліотеки фундаментальних творів О. Макаревського (єпископа Феодосія). Фонди бібліотеки Комісії містили видання Імператорської Академії наук «Понтика» за редакцією академіка В.В. Латишева. У 1905 р. на засіданнях розглядалися питання придбання видання М.С. Грушевського «История украинского народа». А. С. Синявським дана оцінка п'ятитомної історії Русі як ґрунтовної наукової праці з історії українського народу та запропоновано шляхи придбання зазначеного видання в бібліотеку товариства [13, с. 162]

Товариство помічників лікарів, відкрите у 1897 р., також мало фахову бібліотеку. У 1908-1910 рр. книжкові надходження до бібліотеки містили російські та зарубіжні медичні видання, серед яких переважала німецькомовна література. У 1910 р. бібліотека товариства поповнила свої фонди цінним універсальним виданням лікаря А. Еленбурга «Энциклопедия практической медицины» вартістю 138 крб. Висока ціна відповідала обсягу і змісту наукового джерела, яке було першою російською медичною енциклопедією [5, с. 7-8].

Основним джерелом у процесі вивчення приватної бібліотеки катеринославського дворянина Г.П. Алексеєва став «Каталог Котовской библиотеки обер-гофмейстера Г.П. Алексеєва» (1913 р.), згідно з яким приватне бібліотечне зібрання зберігало значну кількість історичної літератури. Особливо вартим уваги є популярне видання з історії Росії XVIII ст. «Древняя Российская библиотека: в 20 т.» (1778-1791 рр.). У пошуку архівних документів, зокрема про українських гетьманів, важливу роль відіграв історик, археограф, бібліограф М.М. Бантиш-Каменський. «Родословная книга князей и дворян российских и выездных» (1787 р.) – оксамитова книга – цінне видання з історії родоводу. «Ядро хронологическое истории всемирной от начала света до кончины Екатерины II» – ґрунтовне чотиритомне видання початку XIX ст. (1805 р.) [3, відділ 4].

Г. П. Алексеєв мав можливість працювати з «Летописью событий в Юго-Западной России в XVII в.», автором якої є літописець українського козацтва Самійло Величко (1848 р.). Зазначимо, що приватна колекція налічувала у своїх фондах «Евангелие» 28 мовами. Серед книжок в бібліотеці катеринославського діяча окреме місце посідали пам'ятки давньої літератури: «Слово о полку Игоревом» (1823 р. та 1876 р.). Г.П. Алексеєв мав книгу ієромонаха, вчителя Духовної семінарії Феофана «Картина древности» (1793-1794 рр.). Твір

присвячений історичному розвитку світу. Підвищений інтерес катеринославського колекціонера викликали видання з нумізматики та геральдики: «Гербы губерний и областей Российской империи» (1880 р.), Б.В. Кене «Описание европейских монет X, XI, XII вв.» (1852 р.) [3, відділ 4].

Фонд українських видань складав понад 250 томів. Окреме місце посідали етнографічні українські збірники та альбоми з мистецтвознавства. Серед них: «Галерея киевских достопримечательностей» (1858 р.); «Описание коллекций народных писанок» С.К. Кульжинського (1899 р.) – альбом писанок, зібраних поміщицею К.М. Скаржинською; «Альбом украинских поэтов» (1898 р.); «Малороссийские народные думы и песни» (1836 р.) тощо [3, відділ 4].

Серед іноземних видань домінуючу перевагу фундатор Г.П. Алексеев надавав франкомовній літературі XVIII та XIX ст. Серед них рідкісні твори: «Священная Библия» (1771 р.); «Панегирик» Плінія Молодшого (1736 р. та 1739 р.) – епістолярний жанр, складався з похвальних публічних промов; «История Московии» (1719 р.); книга французького абата-педагога XVIII ст. Ш. Ломонда «Еpitome» (1808 р.) – короткий витяг з книг, які містили біблійні історії; «Универсальная география: энциклопедия: в 19 т.» Е. Реклю (1887 р.); «Карманный атлас» Дж. Бартолом'ю (1888 р.) – англійське довідкове видання розміром 12 × 18 см. Літературний відділ книгозбірні представлений творами французьких авторів Поль де Кока (54 т.), Гранж (24 т.), В. Гюго (28 т.) [3, відділ I-I; відділ III-I]. Катеринославський дворянин Г.П. Алексеев зібрав унікальну бібліотеку, яка зберігала різноманітну книжкову продукцію та періодичні видання XVI – початку XX ст.

Отже, книжкові пам'ятки як свідки певної історичної епохи (XVI – початку XX ст.) віддзеркалюють окремі події та факти, що мали місце в житті різних країн та народів. Вони пройшли тривалий шлях від минулого до сьогодення, залишаючись з одного боку джерелом знань і традицій, а з іншого – об'єктом світової видавничої спадщини, що є для дослідників XXI ст. важливим науковим матеріалом. Фондові зібрання катеринославських бібліотек зберігали багатогалузеві, різномовні навчальні, наукові і науково-популярні видання, цінність яких представляють роки та місце друкування, зміст та оформлення. Виявлення цінних примірників та їх аналіз за певними ознаками дозволяють детальніше висвітлити картину розвитку бібліотечної справи на Катеринославщині другої половини XIX – початку XX ст.

Бібліографічні посилання:

1. Каталог Екатеринославского областного музея им. А.Н. Поля. Археология и этнография – Екатеринослав, 1905. – 296 с.
2. Каталог книг библиотеки Екатеринославской уездной земской управы, учрежденной для служащих в Уездном земстве. – Екатеринослав, 1914. – 131 с.
3. Каталог Котовской библиотеки обер-гофмейстера Г. П. Алексеева. – Б. м.: Б. и., 1913.
4. Локоть Ф. Столетие Екатеринославской классической гимназии, 1805-1905 гг.: краткий исторический очерк / Ф. Локоть. – Екатеринослав, 1908. – 386 с.

5. Отчет Екатеринославского общества помощников врачей за 1910 г. – Екатеринослав, 1911. – 163 с.
6. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища, 1903-1904 уч. год. – Екатеринослав, 1904. – 374 с. + [232] с.
7. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища за 1905-1906 уч. год. – Екатеринослав, 1907. – 83 с. + 40 с.
8. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1895 г. – Екатеринослав, 1896. – 28 с.
9. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1894 г. – Екатеринослав, 1895. – 16 с.
10. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1911 г. – Екатеринослав, 1912. – 41 с.
11. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1914 г. – Екатеринослав, 1915. – 49 с.
12. Пожертвования книгами в Екатеринославскую публичную библиотеку // Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 25. – С. 255-256.
13. Протокол засідання від 20.03.1905 р. // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / под. ред. А. С. Синявского. – Екатеринослав, 1909. – Вып. 5 – С. 162-164.
14. Протоколы заседаний Педагогического совета, 1913-1914 pp. // Державний архів Запорізької області. – Ф. 4. Александровская городская женская гимназия. – Оп. 1. – Спр. 57. – 73 арк.
15. Сообщения Екатеринославского областного музея им. А. Н. Поля // Южная заря. – 1910. – № 1214. – 11 июня. – С. 3.
16. Ходатайства Попечительного совета, 1914-1918 гг. // ДАЗО. – Ф. 4. Александровская городская женская гимназия. – Оп. 1. – Спр. 56 – 54 арк.
17. Эварницкий Д. И. Отчет Екатеринославского областного музея им. А. Н. Поля, 1905-1906 / Д. И. Эварницкий. – Екатеринослав, 1907. – 232 с.

Надійшла до редколегії 24.04.2014 р.